

Meziuniverzitní středisko v Dubrovniku a jeho sociologický program

Již 15 let se v romantickém prostředí jugoslávského Dubrovniku každoročně scházejí mladí vědecktí pracovníci a studenti z mnoha evropských i dalších zemí na postgraduálních kursech k nejrozličnějším, převážně společenskovědním tématům. Vyslechnou přednášky pozvaných odborníků, přednesou své vlastní příspěvky a hlavně nelitostně a vášnivě diskutují, vyměňují si názory a informace o svých vlastních pracích. Diskuse otevřené ve školních třídách pak často pokračují někde na skalách u moře nebo u vína v uličkách starého Dubrovniku. To vše ve světových jazycích, které nejsou jejich mateřštinou a kterým se mnohdy sotva stačili naučit. Zde si je mohou vyzkoušet ve společnosti stejně handicapovaných.

Tuto neocenitelnou zkušenost jim v rámci svého výukového programu poskytuje *Meziuniverzitní středisko* (Inter-University Centre, zkráceně IUC) se sídlem v Dubrovniku, jehož posláním je podporovat a zprostředkovat výuku a výzkumnou spolupráci akademických institucí z celého světa. Ve školním roce 1988–89 zahrnoval program střediska 57 jedno až dvou týdních postgraduálních kursů z oblasti psychologie, sociologie, filozofie, antropologie, demografie, ekonomie, prognostiky, politické vědy, práva, historie, filologie a dalších oborů. Z témat, která by mohla zajímat sociology, byly zastoupeny kurzy zabývající se sociální interpretací techniky, perspektivami automatizace práce a jejími důsledky pro volný čas, sociologií vědy, demografickými trendy a populační politikou, sociální gerontologií, sociální strukturou, stratifikací a mobilitou a další. Mezi jmény ředitelů kursů a přednášejících se blýskla celá řada zajímavých jmen – namátkou uveďme sovětskou akademičku T. Zaslavskou, profesory A. Siciňského a K. Szaniawského z Polska, profesora W. Bella z USA nebo profesora R. Andorku z Maďarska. Výukový program střediska pro další školní rok (vždy od září) je zpravidla známý v pololetí.

Členy *Meziuniverzitního střediska* jsou univerzity a jiné akademické instituce z několika desítek zemí, včetně SSSR, BLR, PLR, MLR, SFRJ a ČLR; jejich zástupci tvoří *Radu střediska* rozhodující o všech jeho podstatných záležitostech. Běžný chod školy obstarávají 16členný Výkonný výbor, kde jsou m.j. zastoupeny BLR, PLR a SFRJ, dále generální ředitel střediska a jeho dubrovnický sekretariát.

Účast na kursech je otevřena studentům a mladým vědeckým pracovníkům i pedagogům z celého světa a je omezena jen kapacitou jednotlivých kursů, pořádaných zpravidla pro 30–35 účastníků. Horní věková hranice frekvencí je zhruba 35 let, hledí se však na ni liberálně. Nezbytnou podmínkou je ovšem schopnost komunikovat v jazyce zvoleného kursu, kterým je většinou angličtina. Zájemci se přihlašují sekretariátu střediska a ředitelům kursů. Středisko nemá možnost pobyty a cesty přímo financovat, účastníkům ze socialistických zemí však poskytuje levné ubytování i stravu a doporučí jim nadaci, u níž se lze ucházet o stipendium.

V loňském roce se dubrovnických kursů účastnilo i několik sociologů z Československa. Připojili se tak ke svým bulharským, sovětským, polským a maďarským kolegům, kteří cestu do dubrovnické postgraduální školy našli již o něco dříve. Shodli se, myslím, v názoru, že neudělali chybu a že podobnou zkušenost by měli získat i další mladí sociologové.

Adresa sekretariátu *Meziuniverzitního střediska*: Secretariat of the Inter-University Centre, Frana Bulića 4, YU-50000. Dubrovnik.

Michal Illner

Mezinárodní seminář "Sociální interpretace techniky" v Meziuniverzitním centru postgraduálních studií v Dubrovniku

Inter-University Centre of Postgraduate Studies v Dubrovniku má jakožto instituce sdružující univerzity z celé řady zemí a organizující různé konference, semináře a kurzy již mnohaletou tradici. Ustavilo se v dostatečně širokou platformu pro diskusi, konfrontaci a výměnu názorů reprezentujících vědecké školy

různých společensko-politických paradigmat. Seminář *Sociální interpretace techniky* je zde úspěšně organizován již od roku 1983. Poslední ročník proběhl ve dnech 3.–7. dubna 1989 pod heslem *Perspektivy automatizace: práce a volný čas*. Byl zaměřen na mnohostranné a integrované pochopení technologických změn jako komplexního sociálního fenoménu. Zvláštní pozornost byla věnována příčinám a důsledkům technologických transformací v různých sociálních systémech, zvláště ve vztahu k rodu "homo sapiens", k prostředí a kultuře.

Seminář s výrazným akcentem na multidisciplinární přístupy řídili Imre Hronszky (Technická univerzita Budapešť), Alois Huning (Univerzita Düsseldorf) a Günter Ropohl (Univerzita Frankfurt). Třicetitýřčlenné auditorium z 8 evropských zemí (největší zastoupení měli účastníci z Maďarska – 10, Sovětského svazu – 9 a NSR – 5) vyslechlo a diskutovalo 14 příspěvků. Nosnou osou všech byla linie automatizace práce – humanizace práce se všemi jejími rozpory a protiklady, jak je prezentuje nekonečná rozmanitost praxe. Zároveň byla paleta příspěvků – pokud jde o obsah – velmi pestrá: od interpretací výsledků konkrétních empirických výzkumů (těch bylo asi nejvíce, často prováděných na zakázku pro průmyslovou firmu) až po filozoficko-historické úvahy různé úrovně abstrakce a míry obecnosti formulovaných závěrů a hypotéz.

K zásadním historicko-filozoficky laděným příspěvkům zamýšlejícím se nad vývojem společnosti jako jednotné totality v důsledku změn technologií a práce náležela vystoupení G. Ropohla a A. Huninga. G. Ropohl, profesor všeobecné technologie, ve svém vystoupení *To Humanize Labour: That Means to Abolish Labour* vyšel ze dvou teoretických premis: 1) práce je zdrojem osobního příjmu a 2) důstojným prostředkem lidské seberealizace; a z teze, že cílem automatizace je šetření, úspora práce. V tomto světle pak diskutoval Ahrendtovu teorii pracovní společnosti, původně založenou na produktivních a ekonomických potřebách a profesních aktivitách, a zejména její předpoklad o svém vlastním postupném rozplývání. Ropohlůva kritika tohoto pojetí pracovní společnosti a identifikace výzvy filozofii k utváření obrazů alternativních budoucností ústila v takovou koncepci pracovní společnosti ("Labour Society"), v níž uvažuje práci rukou s použitím mozku (lidského ingenia), práci pro svobodný rozvoj a život, která rozvíjí nadání a sebeurčující aktivity člověka. Formuloval hypotézu, že pokračující redukce práce povede k nové kvalitě lidského života, která umožní lidem spokojeně užívat tvořivou volnost a sebeurčující práci.

A. Huning ve svém příspěvku *Humanization or Dehumanization – Changes and Dangers of a Leisure Society* pracoval s teorií společnosti volného času vycházející z obecného předpokladu, že v důsledku automatizace nejrozličnějších činností budou mít všichni členové společnosti více volného času. Šance, které automatizace nabízí, nejsou jednoznačně více humánní. A. Huning upozornil mimo jiné na nové momenty odcizení, když člověk nebude moci uplatnit své právo na práci. Co bude toto právo znamenat ve společnosti volného času?, ptá se. Protnutí společnosti informačními a komunikačními sítěmi ("networks") zruší pravděpodobně technickou a ekonomickou potřebu setkávat se s ostatními lidmi. Co však s lidskou psychickou potřebou společenského kontaktu?

Pozoruhodnou úvahu *Can Lewis Mumford's Modern Magamachine Exist at all?* přednesl G. Licsko (Technická univerzita Budapešť). Podle Mumfordova názoru byl původním ohniskem techniky život ("life-focused"), později síla a práce ("power and labour-focused"). Mumford naznačuje, že ve dvacátém století vznikl úplně nový typ "megamachine" jako výsledek kombinace státní moci, moderní vědy a technologie, když se předtím rozpadl klasický typ "megamachine" a ustavil se nový ve formě byrokratických organizací a armád států. Podle Licska je toto téma dnes aktuálnější víc než kdy jindy. Komputizace a komunikace pronikají celou společností. Programy, ať už jsou jakkoli komplikované, zjednodušují a ulehčují lidský způsob myšlení. Co budeme moci očekávat od člověka, když jeho duchovní schopnosti budou degenerovat? Bude moci dál zůstat "homo sapiens"? Mumfordův znepokojivý hlas podle Licska upozorňuje na dnes vskutku reálné nebezpečí. Majitelé moci dnes používají takových prostředků, které jen urychlují Mumfordovu vizi. Licsko končí otázkou: Budeme schopni vyhnout se tragickému konci komputizované společnosti?

M. Ignatěvová z Institutu pro ekonomiku a zahraniční vztahy v Moskvě vystoupila s příspěvkem na téma *adaptace člověka na vědeckotechnický rozvoj* (*The Problem of Man's Adaptation to the Technological Revolution*). Vzhledem ke složitosti multidisciplinárního problému se zaměřila na jeho psychologickou stránku. Vyšla z teze, že pro novou generaci technologie je vědění technologickým imperativem. Ukázala, že nejde jen o úzce pojaté tzv. profesní vědění, ale o široké a rozmanité životní vědění, vědění pro život ("life knowledge"). Její sdělení vyústilo do obecného závěru, že psychologická adaptace na měnící se potřebné životní vědění je velmi složitá, obtížná, pro člověka přináší množství

problémů. Domnívám se, že diskutabilní je už sám smysl, nosná úvaha samotného příspěvku. Co je závažnější a smysluplnější: pasivní adaptace člověka na vědeckotechnický rozvoj či adaptace techniky na člověka, tedy jinými slovy aktivní utváření takové techniky, která rozvíjí a obohacuje schopnosti člověka?

Prof. S. Stepin, ředitel Filozofického ústavu AV SSSR v Moskvě, analyzoval dynamiku vztahů mezi objektem a subjektem v určitém konkrétním sociálně kulturním prostředí (*Automation of Activity and Universals of Culture*). To váže nezbytné determinanty a limity, jakož i hodnotové systémy, etické a estetické principy, v nichž se potom odehrávají různé lidské činnosti, které lze formálně zobrazovat a modelovat. Každá lidská činnost vychází z určité sociální zkušenosti, z vědomostí a vzdělání, z obecné kultury. Právě bez analýzy kultury, jak ukázal prof. Stepin, nelze solidně diskutovat sociální důsledky vědy a techniky, zejména procesů automatizace. Proces humanizace techniky se tak jeví jako zachování jedinečných kulturních tradic a jejich různost jako garance rozmanitosti budoucích společností.

S technicky založeným příspěvkem *New Developments in Productions Automation* vystoupil P. Scharf (Univerzita Siegen). Nastínil historický vývoj tovární dílny (použil dokumentační obrázky a precizní grafy) až k výrobním halám "továrny budoucnosti", jejíž podobu utvářejí automatická výrobní zařízení (CNC), monitory, roboty, zatímco výrobní dělník se vytrácí. Ukázal, jak náklady práce rostou (zaměstnává se stále kvalifikovanější pracovní síla) a náklady na "komputerovou sílu" klesají; z toho rezultuje extendující orientace výrobního procesu na zvyšování vstupu informační technologie substituující práci. Zabýval se strojírenskými flexibilními systémy se zabudovanou automatikou, včetně kontrolních systémů (CIM) a jejich uplatněním v masové, hromadné a kusové výrobě, kdy mění jak podmínky práce, tak řízení. Vyslovil myšlenku, že technologie vede ke snižování rozdílů ve stupních kvalifikace při obecné tendenci jejího zvyšování. Nastolil také otázku potřeby nového řešení pracovní doby, neboť při obecném snižování doby práce bude třeba zabezpečit fungování špičkové techniky až 24 hod. denně.

Efekty nové technologie na zaměstnanost (Technological Change and employment) se zabýval A. Schmid (Univerzita Frankfurt). Svě úvahy odvíjel z reálných jevů: prosazují se nové způsoby výroby, produkuje se nové výrobky, mění se trh práce i pracovních sil. V souvislosti s častými závěry o snižování zaměstnanosti v důsledku zavádění automatizace diskutoval kontraverzi mezi "Freisetzungs" a "Kompensationstheorie". Špičkové technologie uvolňují člověka, osvobozují jej a tento stav kompenzují elektronickou technikou. Vysoký technologický rozvoj přináší vysoké technologické kompenzační efekty. Pak se zabýval technologickou nezaměstnaností jako jedním z důsledků kompenzačních procesů. Zaměřil se na firmy s největším poklesem zaměstnanosti a ty identifikoval právě jako firmy s největší inovační produkcí. Možnosti praktického řešení nezaměstnanosti hledal v pohybu mezi makro a mikroekonomickou úrovní.

Prof. J. Vlček (ČVUT, Praha) prezentoval modelové řešení vztahů mezi člověkem – objektem-komputerem (*Dynamics of Partnership in Man-Machine Systems*), které označil za aktuální civilizační úlohu. Zajímalo jej postavení člověka v těchto vztazích, zejména při jeho úloze dominantního faktoru, a to při postupně gradujících procesech programování, automatizace, kybernetizace a informatizace. V těchto jednotlivých krocích odhalil proces silícího přesunu rozhodování z člověka na počítač, až k rozhodování umělého intelektu. Informatizace společnosti staví do nového světla otázky dominance, partnerství a odpovědnosti. Rozvoj lidského partnerství s komputerem a objektem (prostředím) modeloval J. Vlček do tří kritických variant: 1) člověk a jeho rozvoj je plně determinován objektem a jeho stavem, 2) člověk a jeho rozvoj je plně determinován rozvojem komputerového systému ("computer managing versions"), 3) člověk uplatňuje svoje vnitřní potřeby jako rozvojový nárok (uplatňuje se "the genetical code").

Prof. L. Tondl (ČVUT, Praha) se zaměřil přímo na problematiku *delegace lidských činností na komputerové systémy (Problems, Possibilities and Limits of Delegation)*, zejména na roli poznávacích procesů v umělém intelektu a nových informačních technologiích. Vložil jádro Shannonovy informační teorie s vymezenými přijímacími kanály a zavedl koncept absorpčních kapacit uživatelů. Zabýval se interakčními, dialogovými systémy ("feed-back"), identifikoval některé problémy a předestřel vybrané teorie jejich možných řešení (vč. Weberovských konceptů racionality, Paretova konceptu logické akce, praxiologické školy atd.). Prezentoval vlastní matematický model logického jednání při určitých informačních předpokladech. Předvedl typ formálně intelektuálního řešení, které obrazilo plodnou syntézu technologické a humanistické racionality. Zamýšlel se nad limity transferu lidského racionálního jednání nebo jeho komponentů na komputerové systémy a postavil otázku: Co je možné a co je smysluplné delegovat? A to ve vztahu k otázce lidské odpovědnosti, morálnímu a kulturnímu aspektu na straně jedné a ke srozumitelnosti a kontrolovatelnosti ze strany komputerů na druhém pólu?

Abychom učinili zadost úplnosti informace uvedme, že na jednání vystoupili ještě L. Vajda (Technická univerzita Budapešť) k otázce *technického trhu* (*Robots on the Market*), V. Gorochov (Filozofický ústav AV SSSR, Moskva) s příspěvkem na téma *sociální inženýrství* a neklasický způsob technologického projektování zohledňující lidská a sociální hlediska (*Methodological Specificities of Systems and Traditional Engineering Design*), B. Schuster (Institut pro techniku a společnost, Vídeň) hovořil o jednotě a konfliktech práce a volného času: *Laboured Leisure – Leisured Labour?* a V. Misheva (Centrum vědy o vědě AV BLR, Sofie) o *automatizaci vědecké práce*: *The Paradoxes of Automation of Scientific Labour*.

Ke všem příspěvkům se rozvinula skutečně otevřená diskuse s neformální výměnou názorů. Všichni účastníci se shodli mimo jiné na potřebě rozpracovat programy výuky filozofie na technických vysokých školách, a to ve formě speciálních kursů přiměřených pro technické myšlení, včetně metodologických otázek. Zástupci z NSR informovali o kursech "Filozofie technologie" a "Dějiny filozofie techniky" již úspěšně zavedených na západoněmeckých technických vysokých školách. Velmi živá a otevřená byla rovněž diskuse u kulatého stolu na téma *Technologická utopie jako politická ideologie v historii socialistických zemí*, kterou vedl Srdan Lelas (Univerzita Zagreb) a kde zazněly zajímavé a netradiční úvahy a nekonvenční názory.

V závěrečné diskusi všichni účastníci semináře ocenili přátelskou a otevřenou atmosféru, která poskytovala neformální příležitosti pro střetávání názorů, výměnu zkušeností a uzavírání zajímavých pracovních kontaktů. V hodnocení semináře se objevily přitažlivé myšlenky orientované na budoucnost. Nebylo by přiměřenější hovořit o technologii, jejíž záběr je (oproti technice) širší a obsahuje dotyk sociálních věd? Nebylo by na místě zkoumat vztah technologie a demokracie, který k sobě bude poutat pozornost svými novými potenciálními možnostmi? Což věnovat napříště větší pozornost vztahu technologie – obecná kultura? Byla znát absence obecně filozofického, komplexně sociálního pohledu, který by zastřešoval interdisciplinární přístupy. Zazněl silný hlas volající po teorii; ukázala se potřeba teorie, teorie o technologii, o jejím fungování, o jejích společenských souvislostech, zejména ve vztahu k sociální aktivitě člověka jakožto protíváha hojně prezentované praxi a empirii.

Dá se očekávat, že seminář o sociální interpretaci techniky v příštím roce bude reagovat na tyto podněty. Změny pravděpodobně zaznamenají rovněž zvýrazněná témata, nosné myšlenky a v neposlední řadě možná i sám název.

Dagmar Brožová

Výzkumný seminář – statistická analýza dat v sociálních vědách

Binz, 17.–21. 4. 1989

Mezinárodní výzkumný seminář se konal v NDR již popáté. Těmito akcemi se skupina německých metodologů z Centra pro informace ve společenských vědách AV NDR v Berlíně snaží zvýšit úroveň a kulturu analytické práce, stimulovat využívání exaktních matematických metod a přenášet mezi široké vrstvy výzkumníků nejnovější metodologické poznatky světové vědy. Tato snaha se setkává s úspěchem. Systematičnost a pravidelnost akcí i jejich koncepce vedou k rychlému rozšiřování nejnovějších statistických metod ve společenských vědách. Organizátoři zvou přední odborníky a autory originálních prací a programů ze socialistických i západních zemí. Výměna a přenos zkušeností probíhají ve velmi neformální, otevřené a diskusní atmosféře.

Příspěvky přednesené na semináři v r. 1989 je možno podle obsahu rozdělit do tří částí:

1) informace o nových programových prostředcích; 2) nové výsledky matematického charakteru a metodologického obsahu; 3) aplikační výsledky v různých společenských oborech. Samostatnou skupinu tvořily informace o organizaci metodologické práce ze světa vývoje softwaru.

Tematicky, z hlediska metodologie analýzy statistických dat se na semináři prosadily především a) metody, které lze shrnout pod název mnohorozměrného škálování a korespondenční analýzy t.j. metody, které ústí v grafické vyjádření vztahů; b) postupy kauzálního modelování pomocí lineárních strukturních rovnic.

M. Čákr (Výzkumný ústav strojírenské technologie a ekonomiky, Praha) podal velmi přehlednou a informativní zprávu o novém programu pro korespondenční analýzu, který byl připojen k systému